

تاریخ روابط مسلم و مسیحی

هیو گدارد

ترجمه

منصور معتمدی

عضو هیئت علمی دانشگاه فردوسی مشهد

زهرا مؤدب

پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی

تاریخ روابط اسلام و مسیحیت

هیو گدارد
ترجمه: منصور معتمدی و زهرا مؤدب
ناشر
پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی
وابسته به دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم
تهیه
پژوهشکده اسلام تمدنی
سرپرستار
محمدباقر انصاری
ویراستار
وحید حامد
لیتوگرافی، چاپ و صحافی
چاپخانه مؤسسه بوستان کتاب
چاپ اول: بهار ۱۳۹۸
شمارگان: ۵۵۰
قیمت: ۶۶۰۰۰ تومان
عنوان: ۵۰۸؛ مسلسل: ۸۰۳

نشانی

قم، خیابان معلم، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، نشر پژوهشگاه
علوم و فرهنگ اسلامی
تلفن و دورنگار: ۰۲۵-۳۷۸۳۲۸۳۳
ص.پ: ۳۷۱۸۵/۳۶۸۸
کدپستی: ۳۷۱۵۶۱۶۵۹۱
مراکز پخش
۱. قم، میدان شهدا، تلفن و دورنگار ۰۲۵-۳۷۸۳۲۸۳۴
۲. تهران، خیابان انقلاب، روبروی در دانشگاه تهران، پاساژ فروزنده،
طبقه همکف، واحد ۳۱۲، تلفن: ۰۲۱-۶۶۹۵۱۵۳۴
وبگاه: www.pub.isca.ac.ir
رایانامه: nashr@isca.ac.ir
فروشگاه مجازی نشر: www.shop.isca.ac.ir
فروشگاه نشر دیجیتال: www.pajooahaan.ir
همه حقوق برای ناشر محفوظ است

سرشناسه: گدارد، هیو
عنوان و نام پدیدآور: تاریخ روابط اسلام و مسیحیت/ هیو گدارد؛ مترجمان منصور معتمدی و زهرا مؤدب؛ تهیه پژوهشکده اسلام تمدنی، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی
مشخصات نشر: قم: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، معاونت پژوهشی، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، ۱۳۹۸
مشخصات ظاهری: ۴۱۲ ص.: جدول
شابک: ۶۶۰۰۰ ریال
وضعیت فهرست‌نویسی: فیبا
یادداشت: کتابنامه
یادداشت: نمایه
یادداشت: عنوان اصلی: A History of Christian-Muslim Relations
موضوع: اسلام و مسیحیت - تاریخ
موضوع: مسیحیت و اسلام - تاریخ
شناسه افزوده: معتمدی، منصور، ۱۳۵۰-، مترجم
شناسه افزوده: مؤدب، زهرا، ۱۳۵۷-، مترجم
شناسه افزوده: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، معاونت پژوهشی، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، پژوهشکده اسلام تمدنی
رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۸ ۲۲۷/۳/گ ۲
رده‌بندی دیویی: ۲۹۷/۴۷۳
شماره کتابشناسی ملی: ۵۵۳۸۵۶۷

سخنی با خواننده ۹

مقدمه مترجمان ۱۳

درباره کتاب و نویسنده ۱۳

درباره ترجمه ۱۹

سخن آغازین ۲۱

توضیحی در باب حرف‌نگاری و تاریخ‌ها ۲۲

مقدمه ۲۷

یادداشت‌ها ۳۳

فصل اول: مسیحیت پیش از ظهور اسلام

۱. ادیان دیگر از نگاه مسیحیان نخستین ۳۵

۲. تاریخ کلیسای مسیحی در خاورمیانه ۴۶

یادداشت‌ها ۵۷

فصل دوم: مواجهه مسلمانان با مسیحیان

۱. برخورد های محمد [ﷺ] با مسیحیان ۶۱
۲. دیدگاه قرآن درباره مسیحیان ۶۹
۳. سوابق برخورد مسلمانان با مسیحیان ۷۶
- یادداشت ها ۸۱

فصل سوم: نخستین دوره تعامل میان اسلام و مسیحیت (تا ح. سال ۲۱۵ / ۸۳۰)

۱. واکنش های مسیحیت به ظهور اسلام ۸۷
۲. رفتار مسلمانان با مسیحیان، دوره اول ۱۰۰
- یادداشت ها ۱۱۲

فصل چهارم: قرون وسطا، بخش اول: تعارض یا تعامل در شرق؟

۱. تماس ها و تبادل ها ۱۱۷
۲. گسترش فهم متقابل ۱۲۵
۳. رفتار مسلمانان با مسیحیان، دوره دوم ۱۴۱
۴. گرویدن به اسلام ۱۴۴
- یادداشت ها ۱۵۴

فصل پنجم: قرون وسطا، بخش دوم: مواجهه یا تعامل در غرب؟

۱. واکنش های مسیحیان غربی به ظهور اسلام ۱۶۵
۲. جنگ های صلیبی ۱۷۴
۳. برداشت های جدید از اسلام ۱۸۹

انتقال دانش از جهان اسلام به مغرب زمین.....	۱۹۸
یادداشت‌ها.....	۲۱۴

فصل ششم: تغییر موازنه قدرت: مبلغان مسیحی و امپریالیسم؟

۱. رشد قدرت اروپا.....	۲۲۳
۲. تشکیل هیئت‌های مبلغان مسیحی.....	۲۳۰
۳. دوره اوج تأثیرگذاری اروپا.....	۲۵۱
۴. واکنش‌های مسلمانان.....	۲۵۸
یادداشت‌ها.....	۲۷۴

فصل هفتم: رویکردهای فکری جدید

در سده‌های سیزدهم و چهاردهم ق / نوزدهم و بیستم م

۱. رشد مطالعات دانشگاهی غرب درباره اسلام.....	۲۸۵
۲. تغییر نگرش مسیحیان به اسلام.....	۲۹۹
۲. تغییر نگرش مسلمانان به مسیحیت.....	۳۱۶
یادداشت‌ها.....	۳۳۳

فصل هشتم: گفتگو یا رودررویی؟

۱. نهضت گفتگو.....	۳۵۳
۲. بستر سیاسی.....	۳۶۷
۳. زائران همقطار.....	۳۷۱
یادداشت‌ها.....	۳۷۹

کتاب‌شناسی..... ۳۸۹

کتاب‌های عمومی دربارهٔ روابط مسیحیان - مسلمانان..... ۳۸۹

تلقی مسیحیان از اسلام طی سده‌ها..... ۳۹۰

تلقی مسلمانان از مسیحیان طی سده‌ها..... ۳۹۰

روابط امروزی مسلمانان و مسیحیان، از جمله گفتگو..... ۳۹۱

بخش دوم (تلقی اسلام از مسیحیت در سدهٔ بیستم)..... ۳۹۱

نمایه‌ها

موضوعات..... ۳۹۳

اعلام و مشاهیر..... ۴۰۲

مکان‌ها..... ۴۰۶

تنالگان..... ۴۰۹

کتاب‌ها..... ۴۱۰

سخنی با خواننده

گفتگوی بین ادیان برای رسیدن به جهانی عاری از خشونت و سرسختی که امروزه اذهان بسیاری از متفکران بزرگ را به خود مشغول داشته، از راه‌های مختلفی قابل پی‌جویی است، اما بی‌گمان یکی از آنها که از قضا کارآمدی بیشتری دارد، بهره‌گیری از داده‌های تاریخی است. اساساً ادیان در گذر حیات و نقش‌آفرینی خویش، در تاریخ چگونه با یکدیگر مواجه شده‌اند؟ این پرسش اساسی - با هر انگیزه‌ای که باشد - درخور ستایش است؛ چون از یک سو سطح تعامل و انسانی‌اندیشی دین را به نمایش می‌گذارد و از دیگر سو شخصیت تاریخی باورمندان به عقاید ادیان را نشان می‌دهد. پژوهشکدهٔ اسلام تمدنی که مأموریت خود را در معرفی اسلام به عنوان دینی تمدن‌ساز و تمدنی‌اندیش تعریف کرده است، ورود به این حوزه‌های مطالعاتی را ضروری می‌داند. البته کتاب حاضر ترجمه‌ای از نویسنده‌ای غربی است؛ اما به حکم رویکردی که نویسنده دارد، در راستای فعالیت‌های پژوهشکده قرار گرفته است.

نویسندهٔ اصلی کتاب، هیو گدارد از تحصیل‌کردگان آکسفورد و استاد درس روابط اسلام و مسیحیت، با نگاهی تاریخی به روابط این دو دین، روی کرده و کوشیده نوع تعامل اسلام و مسیحیت را در طول تاریخ اسلام مورد بررسی قرار دهد؛ وی ابتدا گزارشی از وضعیت دین مسیحیت پیش از اسلام و چگونگی تعاملش با دیگر ادیان و نیز روابط حاکم بر فرقه‌های درونی ارائه نموده و سپس به دادوستدی که با اسلام

داشته، پرداخته است. ظهور اسلام که تحولی در جهان انسانی بود، در زیست جهان مسیحیت نیز اثر گذارد؛ از این رو گدارد به نوع نگاه مسیحیت به اسلام و متقابلاً نگاهی که اسلام به این دین کهن داشته، می پردازد و در ادامه، تعامل این دو را در گذرگاه های مختلف تاریخی مورد کاوش قرار می دهد. به زعم نویسندگان، دیانت اسلامی و مسلمانان به رغم دیدگاهی که نسبت به برتری دین خویش داشته اند، در همیشه تاریخ با نگاهی انسان مدارانه به ادیان دیگر به ویژه مسیحیت نظر کرده و بهترین رواداری را نسبت به آن و پیروان مسیحی اعمال کرده اند؛ هر چند تصریح می کند برای داوری در خصوص عملکرد مسلمانان نباید با ملاک های قوانین حقوق بشری قرن بیستم به داوری نشست.

یادکردنی است که نوع نگاه نویسندگان به اسلام - به رغم آنکه باوری به آن ندارد - تا حد بالایی با انصاف و گاه همراهانه است؛ اما به طور طبیعی از نگره های جانبدارانه نسبت به مسیحیت عاری نیست؛ به همین جهت مترجمان اثر، جناب آقای دکتر منصور معتمدی و سرکار خانم زهرا مؤدب در پاره های موارد نتوانستند عباراتی را به فارسی انعکاس دهند و به ناچار از آن گذشتند. اثر پدید آمده که با قلمی روان و دقت بالا ترجمه شده تا به بارنشستن - تابع پاره های تغییرات سازمانی و نگرشی - زمانی طولانی را سپری کرده است؛ اما به راستی آنچه لباس وجود یافته، از وزانت علمی و توان پاسخگویی درخوری برخوردار است؛ از این رو شایسته تقدیر خالصانه است. در اینجا ضمن سپاس از مترجمان فرهیخته اثر، شایسته است از مدیر محترم پیشین گروه حکمت و کلام جدید جناب آقای دکتر جهانگیر مسعودی که با دغدغه مندی به شناسایی آثار بروز و علمی و ترجمه آنها کمر همت بسته بود و مدیر محترم کنونی گروه جناب آقای دکتر سیدمجید ظهیری که با تلاش و پشتکاری ستودنی حاصل فعالیت های چندساله را به شکل قابل ارائه درآورد، قدردانی شود. از تلاش های اعضای محترم شورای علمی گروه، ارزیابان گرامی جناب آقای بهروز حدادی و

جناب آقای دکتر علی حقی که در بهبود اثر نقش آفریدند، باید تشکر کرد؛ همچنین لازم است از پیگیر امور اجرایی جناب آقای نعمت‌شاهی، رئیس محترم اداره پژوهش سرکار خانم طلا بزی و همکاران ارجمندشان، شورای محترم پژوهشی پژوهشکده، رئیس محترم شعبه جناب حجت‌الاسلام و المسلمین محمدمهدی مسعودی، نشر پژوهشگاه که عهده‌دار آماده‌سازی فنی و فرایندی و چاپ و نشر اثر حاضر بوده و هست و دیگران که بدون همراهی و پشتیبانی آنان این اثر به نتیجه نمی‌رسید، سپاسگزاری می‌کنم و از خداوند بزرگ توفیق یکایکشان را خواستارم.

بی‌گمان آنچه پدید آمده - با همه تلاش و دقت مترجمان گرامی - همانند دیگر آثار بشری از کاستی و عیب تهی نیست و این حضور دغدغه‌مندان و مسئولان مخاطبان گرانقدر است که با نقدها و تذکرات خود در بهتر شدن اثر یاریگر ما خواهند بود.

سید مصطفی احمدزاده

رئیس پژوهشکده اسلام تمدنی

مقدمه مترجمان

درباره کتاب و نویسنده

در زمینه نحوه و تاریخ روابط اسلام و مسیحیت کتاب‌ها و مقالات متعددی به زبان‌های بیگانه نوشته شده که شمار بسیار اندکی از آنها به فارسی ترجمه شده است. عده‌ای از محققان ایرانی هم به این موضوع پرداخته و آثاری به زبان فارسی نگاشته‌اند. با تمام ارج و ارزشی که برای همه آثار ترجمه و تألیف شده در ایران قایلیم باید بگوییم که اثری با جامعیت و در عین حال اختصار کتاب حاضر در زبان فارسی سراغ نداریم. این کتاب از طرفی تاریخ مواجهه مسیحیت با ادیان دیگر، همچنین تعامل و تنازع درونی مذاهب مسیحی را قبل از پیدایش اسلام مورد بررسی قرار می‌دهد و سپس به رودرویی پیروان این دین با اسلام و مواجهه و تعامل مسلمانان با مسیحیان در طی ۱۴۰۰ سال گذشته می‌پردازد. مؤلف نگاهی منصفانه دارد و یک‌طرفه به قاضی نمی‌رود. البته کار را بیشتر به توصیف و گزارش برگزار می‌کند؛ اما در مواردی هم که قضاوت کرده، نگاه اسلام‌ستیزانه‌ای ندارد و گاه به طرفداری از اسلام هم پرداخته است. به یک نمونه از اظهار نظر ایشان در فصل چهارم، ذیل بحث «رفتار مسلمانان با مسیحیان، دوره دوم» توجه فرمایید:

در هر بحثی که در این باره مطرح شود، بسیار مهم است که مسئله تناسب زمانی را در نظر داشته باشیم. بعضی از مسیحیان در روزگار جدید اصرار دارند جهان

اسلام سده‌های میانه را با معیارهای جدید غربی بسنجند؛ غافل از آنکه اعلامیه حقوق بشر سازمان ملل در آن زمان تدوین نشده بود؛ بنابراین انتقادهای تند نویسنده‌ای یهودی که با نام مستعار بت یعور (دختر نیل) منتشر می‌شوند، ناموجه و به دور از انصاف‌اند. طرز برخورد مسلمانان با یهودیان و مسیحیان بر اساس معیارهای سده‌های میانه نسبتاً تساهل‌آمیز و آزاداندیشانه بوده است. هرچند واضح است این امر بر اساس معیارهای امروزی، هنوز تا حدی تبعیض‌آمیز می‌نماید. مقایسه تنها زمانی منصفانه است که با جوامع دیگر سده‌های میانه صورت گیرد و بر این اساس می‌توان گفت جهان اسلام نمره بسیار خوبی می‌گیرد.

به علت داشتن همین دیدگاه، گذارد در طی ده - پانزده سال اخیر در مقالات، سخنرانی‌ها و فعالیت‌هایش که از برخی از آنها در ادامه نام خواهیم برد، به دنبال یافتن راه‌های تفاهم میان ادیان ابراهیمی مخصوصاً اسلام و مسیحیت بوده است. یکی از این اقدامات آن بود که در سال ۲۰۱۱ میلادی سلسله نشست‌هایی با عنوان «درهم‌شکستن موانع» برگزار کرد که یکی از برنامه‌های این نشست‌ها دعوت از ۲۲ جوان مسلمان و نشان دادن آنها دور یک میز برای بحث و گفتگو درباره بهبود و گسترش روابط مسلمانان و مسیحیان بود. با توجه به اینکه در طی دو دهه اخیر پیروان افراط‌گرای هر دو دین مشکلاتی عظیم و عظیمی در جهان به وجود آورده‌اند چنین دیدگاه‌ها و اقداماتی را باید ارج نهاد.

با این همه و با وجود نگاه منصفانه نویسنده، باید توجه داشت که او مسیحی است و از منظری غیراسلامی به دین ما می‌نگرد؛ از این رو گاه اقوالی از برخی نویسندگان متقدم و بعضاً اسلام‌شناسان متأخر نقل می‌کند که طبعاً مورد قبول و تأیید مسلمانان نیست. اشکال عمده برخی از مستشرقان وجود نوعی دوگانگی در بعضی داوری‌های ایشان است؛ مثلاً از یک سو بر نگاه تاریخی تأکید می‌ورزند اما همه جا به آن ملتزم

نیستند. از باب نمونه اگر سخنان یوحنا دمشقی^۱ را نقل می‌کنند - دانسته یا ندانسته - به این نکته توجه نمی‌کنند که دیدگاه‌های یوحنا دربارهٔ اسلام تا چه حد تحت تأثیر آن اسلامی بوده که در قلمرو حکمرانی امویان رواج داشته است و اینکه آیا آن اسلام را می‌توان همان اسلام عهد نبوی دانست؟ گیرم که منتقدان متقدمی چون یوحنا خود چندان به این نکته توجه نداشته‌اند؛ ولی تعجب از پژوهندگانی است که امروزه با دردست داشتن ملاک‌ها و معیارهای مختلف روان‌شناختی، جامعه‌شناختی، سیاسی، اجتماعی و ... می‌توانند پرده از ضمائر ناخودآگاه افراد بگیرند و نشان دهند دست‌کم بخشی از داوری‌ها حاصل واکنشی است که این افراد به محیط اطراف خود نشان می‌داده‌اند؛ لذا نباید اقوال آنان را تماماً حاکی از واقعیت در نظر گرفت. این داوری‌ها به نویسندگان متقدم محدود نیست؛ گاه رویکردهای یک‌جانبه‌گرایانه را می‌توان در آثار برخی اسلام‌شناسان متأخر هم مشاهده کرد. مثلاً پاتریشیا کرون و مایکل کوک حدود چهار دهه پیش کتابی با عنوان دین فرزندان هاجر نوشته‌اند^۱ که در بخش‌هایی از کتاب حاضر هم از آن استفاده شده است. این کتاب و امثال آن به گونه‌ای با اسلام مواجه می‌شوند که گویی رسول خدا ﷺ از بام تا شام کاری جز آن نداشته که از دین‌های دیگر آن هم بیشتر از یهودیت و مسیحیت اقتباس کند و بر اساس آنچه از آن دین‌ها بر می‌گیرد، دینی به نام «اسلام» بسازد! این پژوهشگران گویی عنایتی به این حقیقت ندارند که اسلام دینی با هدف هدایت آدمیان است و یگانه دغدغهٔ این دین ارشاد و راهنمایی انسان‌ها به راه راست است. این کتاب پس از انتشار واکنش‌های بسیاری را برانگیخت و آماج نقدهای خود اسلام‌شناسان غربی واقع شد. حتی جان ونزبرو،^۲

1. Patricia Crone & Michael Cook; *Hagarism: The Making of the Islamic World*; Cambridge University Press, 1970 & 1980.

2. John Wansbrough; "Review", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*; Vol. 41, No. 1, pp.155-156 (University of London, 1978).

استاد این دو تن نیز در نقدی بر مشکل روش‌شناختی این کتاب خرده گرفت. شاید به علت همین مشکلات بوده است که کتاب از آن زمان دیگر تجدید چاپ نشد و مخصوصاً یکی از مؤلفان (مایکل کوک) راهی دیگر - متفاوت با رویکرد کتاب مذکور - در پیش گرفت.

به هر حال در مواضعی از کتاب (حدوداً ده مورد) که نقل قول‌هایی از برخی از این دست آثار انجام گرفته بود و متضمن اهانتی به ساحت برخی بزرگان دین مبین اسلام بود، آن بخش از منقولات حذف شد و به جای آن گروه‌ای با چند نقطه در آن گذاشته شد. همچنین بدیهی است به‌طور کلی بیان مؤلف در مواردی که از شخصیت پیامبر [ﷺ] از منظر یک دانشمند غیرمسلمان سخن می‌گوید، با آداب سخن گفتن اندیشمندان مسلمان درباره وجود عظیم‌الشان ایشان متفاوت است.

ناگفته پیداست که همه سخنان مؤلف برای مترجمان قابل پذیرش نیست و می‌توان نگاه نقادانه‌ای بدان داشت؛ اما به هر حال باید توجه داشت که این کار ترجمه است و مقدمه‌ای است برای بازشدن باب تعامل فکری و در صورت لزوم، نقد آرای مطرح‌شده در این اثر توسط فرهیختگان جامعه علمی کشورمان.

مؤلف کتاب حاضر، پروفیسور هیو گدارد^۱ دوره کارشناسی خود را در دانشگاه آکسفورد گذرانده و از شاگردان آلبرت هورانی (۱۹۱۵ - ۱۹۹۳م) بوده است و در دوره دکتری نیز شاگرد دیوید کِر^۲ (۱۹۴۵ - ۲۰۰۸م) بوده است. در بعضی از کشورهای خاورمیانه چون لبنان و اردن و همچنین کشورهای اسلامی دیگر مانند پاکستان و نیجریه به مطالعه و تحقیق پرداخته است. او که هم‌اکنون در دانشگاه ادینبورو به تدریس و تحقیق اشتغال دارد و از سال ۲۰۰۴ میلادی استاد

1. Hugh Goddard.

2. David Kerr.

روابط اسلام و مسیحیت است، کتاب‌ها و مقالات زیر را به نگارش درآورده است:

1. *From Double Standards to Mutual Understanding*; London: Curzon, 1995.

(از معیارهای دوگانه تا تفاهم).

2. *Muslim Perceptions of Christianity*; London: Grey Seal, 1996.

(برداشت‌های مسلمانان از مسیحیت).

3. *A History of Christian-Muslim Relations*; Edinburgh University Press and Chicago: New Amsterdam, 2000.

(تاریخ روابط اسلام و مسیحیت). کتاب حاضر که ترجمه‌اش پیش روی خواننده ارجمند است.

با توجه به سیاهه آثار مؤلف که در منابع گوناگون جستجو کرده‌ایم، گویا این اثر واپسین کتاب اوست و بعد از آن دیگر در قالب کتاب، نوشته‌ای منتشر نکرده است. با این حال از آن زمان تا کنون مقالات و نقدهای متعددی نوشته که به برخی از آنها اشاره می‌شود:

1. "A convergence of civilizations: The transformation of Muslim societies around the world", In: *International Journal of Middle East Studies*; H., Courbage, Y. (ed.) & Todd, E. (ed.), May 2013 45, Special Issue 02, pp.405-406.
2. "A biographical approach to radicalization: ZiauddinSardar's 'Kesperately Seeking Paradise' and Ed Husain's 'The Islamist'", in: *Islamist Radicalisation in Europe and the Middle East*; Joffe, G. (ed.), London: London: IB Tauris, 2013, pp.17-33.
3. *Review of John Renard's Islam and Christianity: Theological themes in: comparative perspective*, in: *International Journal of Middle East Studies*; 2013.
4. "Review of Christian-Muslim Relations: a Bibliographical History", in: *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*; 2012, 75, 1, pp.158-159.

5. "Saint Francis and the Sultan: The Curious History of a Christian-Muslim Encounter",
In: *Speculum-A journal of medieval studies*; Apr 2011, 86, 2, pp.560-562.
6. "9/11 - 100 Years On", In: *Political Theology*; 2011, 12, 5, pp.678-684.
7. "Review of Geaves" *Islam in Victorian Britain: the life and times of Abdullah Quilliam*; in: *Yearbook of Muslims in Europe*, 2011, pp.729-731.
8. "Review of Ismael and Rippin: Islam in the eyes of the West: Images and realities" in an age of terror, In: *Yearbook of Muslims in Europe*; 2011 pp.750-752.
9. "Review of Maleiha Malik's Anti-Muslim prejudice: past and present", in: *Yearbook of Muslims in Europe*; 2011, 3, pp.737-739.
10. "Review of Markham's Engaging with Bediuzzaman Said Nursi: a model of interfaith dialogue", in: *Journal of Contemporary Religion*; 2011, pp.516-517.
11. "Review of Shavit's The New Imagined Community: Global Media and the construction of national and Muslim identities of migrants", in: *Yearbook of Muslims in Europe*; 2011, pp.747-750.
12. "The Legend of Sergius Bahira: Eastern Christian Apologetics and Apocalyptic in Response to Islam", in: *Speculum-A journal of medieval studies*; Oct 2010, 85, 4, pp.1023-1024.
13. "Jesus: in Islam (history and thought)", *The Oxford Encyclopedia of the Islamic World*; Esposito, J. L. (ed.), Oxford U P, 2009.
14. "Recent developments in Christian-Muslim Relations", *World Christianity in Muslim Encounter: Essays in Honour of David A. Kerr*; Goodwin, S. (ed.), London: Continuum, 2009, Vol. 2, pp.96-114.
15. "Christian-Muslim Relations: examples of conflict and collaboration", *The Dialogue of Civilizations and the Construction of Peace*, Kuala Lumpur; Baharuddin, A. (ed.), University of Malaya Press, 2008, pp.173-194.
16. "Islamic Theologians and Thinkers", *Encyclopedia of Islamic Civilisation and Religion*; Routledge, 2008.

درباره ترجمه

با وجود آنکه کتاب صبغه‌ای تاریخی دارد و از این رو خواننده انتظار دارد با کتابی آسان‌یاب روبرو شود، بیان مؤلف راحت و روان نیست و جملات بلند و چندخطی‌اند. شاید یک علت اصلی این سبک نگارش، آن باشد که نویسنده می‌خواهد چندین و چند یادداشت یا فیش را به یکباره و در یک جا خلاصه کند. ما در برگردان فارسی کوشیده‌ایم حتی المقدور این جملات بلند و نفس‌گیر را کوتاه‌تر و روان‌تر کنیم.

در مورد ترجمه فارسی آیات قرآن مجید از ترجمه قرآن مجید به قلم آقای محمد مهدی فولادوند استفاده شده است. در مورد عهدین هم از ترجمه فارسی آن (چاپ ۱۹۸۷ از طبع ۱۹۰۴ م) بهره گرفته‌ایم.

در متن انگلیسی، نخست تاریخ میلادی و سپس تاریخ هجری قمری آورده شده بود که در ترجمه فارسی این ترتیب را برعکس کردیم. حرف «ح» شکل اختصاری برای کلمه «حدود» است.

قلاب [ها همه جا از مترجمان است و در معدود مواردی که مؤلف قلاب را در متن نقل شده آورده است، در پاورقی یادآوری شده که از مؤلف است.

مؤلف از منابع عربی استفاده نکرده، بلکه از ترجمه انگلیسی آنها بهره گرفته است. در ترجمه حاضر در چنین مواردی به اصل منبع عربی رجوع شده و مطلب مورد نظر از آنجا نقل یا متن با تکیه بر آن منبع اصلی به فارسی ترجمه شده است؛ همچنین در مواردی که منابع فرنگی مورد استناد و استفاده مؤلف به فارسی ترجمه شده بود، به ترجمه فارسی مراجعه شده و در صورت درستی ترجمه، از آن نقل قول شده است.

سخن آغازین

کار چاپ و نشر طرح‌های پژوهشی اغلب کمی طولانی‌تر از حد انتظار انجام می‌شود؛ ولی زمان انتشار بعضی از آنها بسیار درازمدت‌تر از آنکه در اصل پیش‌بینی می‌شد، طول می‌کشد؛ از این‌رو از ویراستارم در انتشارات دانشگاه ادینبورو، جین فیور^۱ و نیکلاکار^۲، به خاطر صبر و شکیبایی‌شان در زمانی که بحرانی خانوادگی سبب تعویق در تحویل نسخهٔ تایپ‌شده‌ام گردید، بسیار سپاسگزارم.

همچنین مراتب تشکر را از کارول هیلینبرند^۳ و ویراستار «مجموعه بررسی‌هایی در باب اسلام» و دکتر دیوید کِر^۴، استاد راهنمایم در سال‌ها قبل و مرشدم در حال حاضر اعلام می‌کنم. دیوید مدیر مرکز مطالعات مسیحیت در جهان غیر غربی [دانشگاه ادینبورو] است و او بود که در اصل پیشنهاد تألیف این کتاب را به من داد. همچنین وی دو همایش بسیار مهیج و جذاب در دانشگاه ادینبورو ترتیب داد که مرا – هرگاه شور و اشتیاقم را برای به‌تمام‌رساندن تألیف کتاب از دست می‌دادم – بر سر شوق می‌آورد.

1. Jane Feore.

2. Nicola Carr.

3. Carole Hillenbrand.

4. David Kerr.

توضیحی در باب حرف‌نگاری و تاریخ‌ها^۱

من نام‌ها و واژه‌های عربی را بر اساس دائرة المعارف اسلام^۲ حرف‌نگاری کرده‌ام؛ جز آنکه برای حرف‌نگاری حرف عربی «جیم» به جای «dj» از «j» استفاده کرده‌ام و برای حرف «قاف» حرف «q» را به جای «k» با نقطه‌ای در زیر آن به کار برده‌ام. البته برای نام‌ها و واژه‌های سایر زبان‌های اسلامی از قبیل فارسی، ترکی یا اردو کاملاً از این شیوه حرف‌نگاری استفاده نکرده‌ام.

برای آنکه خواننده بهتر دریابد که افراد و حرکت‌های مطرح در این کتاب دقیقاً در کجای تحولات تاریخی مسیحیان و مسلمانان قرار دارند، تاریخ‌ها را معمولاً با استفاده از هر دو تقویم مسیحی (میلادی) و تقویم هجری آورده‌ام (در فصل‌های نخست، جایی که فقط یک تاریخ به دست داده می‌شود، آن تاریخ به تقویم میلادی اشاره دارد؛ چون هنوز تقویم اسلامی آغاز نشده بود). این امر ممکن است تا حدی پیچیده به نظر برسد؛ چون تقویم میلادی، شمسی است و تقویم هجری، قمری؛ در نتیجه یک سال هجری، ده یا یازده روز کمتر از یک سال میلادی است و بدین ترتیب صد سال هجری حدوداً سه سال کمتر از یک قرن میلادی است. تبدیل کامل جدول‌ها را می‌توان در اثر فریمن - گرنویل^۳ با نام تقویم‌های اسلامی و مسیحی یافت (که فقط تا سال ۲۰۰۰ میلادی می‌رسد). خلاصه‌ای راهگشا [برای تطبیق این دو تقویم] به شرح ذیل است:

شروع تقویم هجری = ۶۲۲ میلادی

سال ۷۰۰ هجری در ۲۰ سپتامبر ۱۳۰۰ میلادی آغاز می‌شود.

سال ۲۰۰۰ میلادی مطابق با ۱۴۲۰ هجری است.

۱. مؤلف نخست تاریخ میلادی و سپس هجری را آورده است. ما در ترجمه برعکس این عمل کرده‌ایم؛ از این‌رو عدد سمت راست علامت مورّب، تاریخ هجری قمری است و عدد سمت چپ تاریخ میلادی است (م).

2. *Encyclopaedia of Islam*.

3. G. S. P. Freeman-Gravill; *The Muslim and Christian Calendars*; 2nd edn., London: Collings, 1977.

تاریخ مسیحی	گاهشماری تعامل	تاریخ اسلامی
سال ۳۱۳، گرویدن کنستانتین (امپراتور روم) به مسیحیت	۶۳۴/۱۳ فتح اورشلیم به دست مسلمانان	ج. ۶۳۲-۵۷۰ / ۱۱. [تولد] محمد [ﷺ]
سال ۴۵۱ شورای کالسدون	۷۱۱/۹۲ حمله مسلمانان به اندلس	۶۲۲/۱ هجرت از مکه به یثرب / مدینه
یوحنا دمشقی (ج. ۳۲-۱۳۲ / ۶۵۲-۷۵۰)	۷۳۲/۱۱ نبرد تور ^۱	خلافت مأمون (۱۹۸-۲۱۸ / ۸۱۳-۸۳۳)
ج. ۷۳۵ / ۸۵۰ نیکیتاس بیزانسی ^۲	۸۵۰ / ۲۳۵ منشور متوکل	ابوالحسن اشعری (۲۶۰-۳۲۴ / ۸۷۴-۹۳۶)
۲۳۵-۲۴۶ / ۸۵۰-۸۶۰ جنبش شهدای اندلس	حنین بن اسحاق (مترجم) ۸۷۳-۸۰۹ / ۲۶۰-۱۹۳	ابومنصور ماتریدی (۲۶۱-؟ / ۳۳۳-؟ / ۸۷۳-۹۴۴)
یحیی بن عدی (۲۸۰-۳۶۳ / ۸۹۳-۹۷۴)	۱۰۹۹ / ۴۹۲ نخستین جنگ صلیبی تسخیر اورشلیم	فارابی (ج. ۲۵۶-۳۳۹ / ۸۷۰-۹۵۰)
پیتر معزز ^۳ (ج. ۴۵۸-۵۴۱ / ۱۰۹۲-۱۱۵۶) پولس انطاکیه‌ای ^۴	جرارد کرمونایی ^۵ ۵۰۸-۵۸۳ / ۱۱۱۴-۱۱۸۷ (مترجم)	غزالی (۴۵۰-۵۰۵ / ۱۱۱۱-۱۰۵۸)

1. Tours.

2. Nicetas of Byzantium.

3. Peter the Venerable.

4. Paul of Antioch.

5. Gerard of Cremona.

تاریخ مسیحی	گاهشماری تعامل	تاریخ اسلامی
فرانسیس آسیزی ^۱ (۵۷۸-۶۲۳ / ۱۲۲۶-۱۱۸۲)	۱۱۸۷/۵۸۳ صلاح‌الدین بار دیگر اورشلیم را تصرف می‌کند.	ابن رشد (۵۲۰-۵۹۵ / ۱۱۹۸-۱۱۲۶)
توماس آکویناس ^۲ (ح. ۶۲۲-۶۷۲ / ۱۲۲۵-۱۲۷۴)	۱۱۸۹/۵۸۵ ریچارد اول ^۳ انگلستان را به قصد جنگ‌های صلیبی ترک می‌کند.	ابن تیمیه (۶۶۱-۷۲۸ / ۱۲۶۳-۱۳۲۸)
ریمون لول ^۴ (ح. ۶۳۲-۷۱۶ / ۱۲۳۵-۱۳۱۶)	۱۲۰۴/۶۰۰ چهارمین جنگ صلیبی و تاراج قسطنطنیه	رحمة‌الله گیرناوی (۱۲۵۰-۱۳۰۸ / ۱۳۴۴-۱۸۹۱)
هنری مارتین ^۵ (۱۱۹۵-۱۲۲۷ / ۷۸۱-۱۸۱۲)	۱۲۹۱/۶۹۰ سقوط آکره، پایان پادشاهی‌های صلیبی	سیداحمدخان (۱۲۳۲-۱۳۱۶ / ۱۸۱۷-۱۸۹۵)
کارل فاندرا ^۶ (۱۲۱۸-۱۲۸۲ / ۱۸۰۳-۱۸۶۵)	۱۳۸۹/۷۹۱ جنگ کوزوو ^۷	جمال‌الدین افغانی (۱۲۵۴-۱۳۱۴ / ۱۸۳۸-۱۸۹۷)
ویلیام مویر ^۸ (۱۲۳۴-۱۳۲۳ / ۱۸۱۹-۱۹۰۵)	۱۴۵۳/۸۵۷ فتح قسطنطنیه به دست عثمانی‌ها	محمد عبده (۱۲۶۵-۱۳۲۳ / ۱۸۴۹-۱۹۰۵)

1. Francis of Assisi.

2. Thomas Aquinas.

3. Richard.

4. Ramon Lull.

5. Henry Martyn.

6. Karl Pfander.

7. Kosovo.

8. William Muir.

تاریخ مسیحی	گاهشماری تعامل	تاریخ اسلامی
تمپل گردنر ^۱ (۱۲۹۰-۱۳۴۶ / ۱۸۷۳-۱۹۲۸)	۱۴۹۲ / ۸۹۷ سقوط غرناطه - تکمیل فتح دوباره اسپانیا به دست مسیحیان ^۲	اسماعیل فاروقی (۱۳۳۹-۱۴۰۶ / ۱۹۲۱-۱۹۸۶)
ساموئل زومر ^۳ (۱۲۸۳-۱۳۷۱ / ۱۸۶۷-۱۹۵۲)	۱۴۹۷ / ۹۰۳ سفر دریایی واسکو دگاما ^۴ در اطراف دماغه امید نیک	محمد الطالبی (م. ۱۳۳۹ / ۱۹۲۱)
هنریک کریمر ^۵ (۱۳۰۵-۱۳۸۵ / ۱۸۸۸-۱۹۶۵)	۱۵۸۷-۹۹۱ / ۱۵۷۹-۱۵۸۳ و ۱۰۰۱-۱۰۲۲ / ۱۵۹۳-۱۶۱۳ یسوعیان در دربار مغول	پادشاه حسن دوم پاپ ژان پل دوم را به مراکش دعوت می کند. ۱۴۰۵ / ۱۹۸۵
لویی ماسینیون ^۶ (۱۳۰۰-۱۳۸۲ / ۱۸۸۳-۱۹۶۲)	۱۶۰۳ / ۱۰۱۳ و ۱۶۰۴ / ۱۰۳۰ کرملی ها در دربار شاه عباس اول	
ویلفرد کنتول اسمیت ^۷ (۱۳۳۴-۱۴۲۰ / ۱۹۱۶-۲۰۰۰)	۱۶۱۴ / ۱۰۲۳ سر توماس رو ^۸ در دربار اجمیر	
بیانیه شورای دوم واتیکان درباره اسلام	۱۸۵۴ / ۱۲۷۱ مناظره فاندرو رحمة الله هندی در آگره	

-
1. Temple Gairdner.
 2. Reconquista.
 3. Samuel Zwemer.
 4. Vasco da Gama.
 5. Hendrik Kraemer.
 6. Louis Massignon.
 7. Wilfred cantwell Smith.
 8. Sir Thomas Roe.

مقدمه

کمیسیون بنیاد رانی مید^۱ (بنیادی مستقل در لندن) که از تحقیق در زمینه سیاست اجتماعی حمایت می‌کند، در ۲۲ اکتبر ۱۹۹۷ در مجلس عوام لندن^۲ گزارشی داد. عنوان گزارش، اسلام‌هراسی: چالشی برای همه ما^۳ بود و اعضای کمیسیون که شامل هشت مسلمان و دو یهودی بودند، در گزارش خویش به بررسی این موارد پرداختند: ماهیت نفرت از اسلام (اسلام‌هراسی)؛ وضعیت جماعات مسلمان در بریتانیا؛ پوشش خبری مسائل مسلمانان؛ اینکه در حوزه‌هایی از قبیل قانون، آموزش و پرورش و طرح و برنامه‌ها چگونه می‌توانند به برخی مشکلات مسلمانان در بریتانیا به‌ویژه حملات خشونت‌آمیزی که بر ضد آنان انجام می‌گیرد، بپردازند.^(۱)

برخی اظهارات مطرح‌شده در آن جلسه و بعضی نظرهای رسانه‌های گروهی درباره آن گزارش حاکی از آن بود که نگرانی در مورد اسلام در بریتانیا پدیده‌ای نسبتاً تازه است که حاصل رشد یک جماعت اسلامی مهم از سال ۱۳۶۴ ق. / ۱۹۴۵ م. در آن کشور است. نکته ظریف آن بود که حاضران در جلسه به هنگام ورود، در اتاق ضیافت اعضای مجلس عوام، از جلوی دو تابلو می‌گذشتند که اگر به آنها توجه می‌کردند،

1. Commission of the Runnymede Trust.

2. The House of Commons in London.

3. Islamophobia: a Challenge for us all.

به روشنی در می‌یافتند که موضوع این‌گونه نیست. دغدغه اسلام - به انحای مختلف - پیشینه درازدامنی در تاریخ بریتانیا دارد.

این دو تابلو در سرسرای استفان قدیس^۱ که مسیر اصلی عمومی تا لابی مرکزی است و مجلس عوام را به مجلس اعیان مرتبط می‌کند، آویزان است. این تابلوها بخشی از مجموعه‌ای از هشت نقاشی است که با هم شکل‌گیری «بریتانیا»^۲ را به تصویر می‌کشند.^(۳) موضوعات این نقاشی‌ها از این قرارند: ناوگان‌های پادشاه آلفرد^۳ دانمارکی‌ها را به هزیمت وا می‌دارد (۸۷۷/۲۶۳)؛ موافقت پادشاه جان^۴ با «مگنا کارتا»^۵ (۱۲۱۵/۶۱۲)؛ انگلیسی‌زبان‌ها کتاب مقدس [با ترجمه] ویکلیف^۶ را قرائت می‌کنند (سده چهاردهم/هشتم)؛ سر توماس مور^۷ از اعطای کمک مالی به وُلسی^۸ سر باز می‌زند (۱۵۲۳/۹۲۹)؛ ملکه الیزابت به رالگ^۹ مأموریت می‌دهد در سفری دریایی به آمریکا برود (۱۵۸۴/۹۹۲)؛ وحدت پارلمانی انگلستان و اسکاتلند (۱۱۱۹/۱۷۰۷)؛ و سپس دو نقاشی که به انحای مختلف با اسلام ارتباط دارند؛ یعنی تابلویی از ریچارد اول که انگلستان را به قصد جنگ‌های صلیبی ترک می‌کند (۱۱۸۹/۵۸۵) و دیگری تابلویی از سر توماس رو^{۱۰} در دربار اجمیر (۱۰۲۳/۱۶۱۴).^(۳)

1. St Stephen's Hall.

2. 'The Buiding of Britain'.

3. King Alfred.

4. King John.

۵. Magna Carta قوانین سده سیزدهم میلادی (۱۲۱۵ م.) در انگلستان که بین پادشاه جان و اعیان انگلیسی امضا شد (م.).

۶. John Wycliffe (ح. ۱۳۲۹-۱۳۸۴): فیلسوف و متأله انگلیسی. او نخستین بار کتاب مقدس را از زبان لاتین به زبان انگلیسی ترجمه کرد (م.).

۷. Sir Thomas More (۱۴۷۸-۱۵۳۵): رئیس مجلس اعیان انگلستان که از آنجاکه حق پادشاه برای جانشینی پاپ را نپذیرفت، بازداشت و سپس اعدام شد (م.).

8. Wolsey.

9. Raleigh.

10. Sir Thomas Roe.

این دو تابلو که در اندازه کوچک بر جلد [چاپ انگلیسی] این کتاب نیز چاپ شده‌اند، با هم اولاً به دوره‌ای اشاره دارند که طی آن، بخش کوچکی از عالم مسیحیت، یعنی انگلستان برخوردی با جهان اسلام داشت. ثانیاً ناظر بر شکل‌های متفاوت این ارتباط در خلال سده‌هاست. عزیمت ریچارد اول به سومین جنگ صلیبی نمونه‌ای از کار مسیحیانی است که با هدف بازگرداندن اورشلیم از دست حاکمان مسلمان شمشیر برگرفتند - به بیان دیگر نمونه‌ای از مسیحیان متجاوز به مسلمانان است - درحالی‌که ملاقات سر توماس رو با جهانگیر، پادشاه مغول، نمونه‌ای از مسیحیان نیازمند به مسلمانان است که در این مورد به نمایندگی از کینگ جیمز اول،^۱ در صدد کسب امتیازات تجاری است؛ از این رو این دو تابلو یک نوع ارتباط بسیار متفاوت را میان مسیحیان و مسلمانان به تصویر می‌کشد.

به این ترتیب در بستر کل تاریخ جهان، ارتباط میان عالم مسیحیت و جهان اسلام ارتباطی دیرپا و پریچ وخم است. هر دو دین خاستگاه‌های جغرافیایی و تاریخی‌شان در خاورمیانه است؛ لکن در طی وقایع تاریخی بعد در جهات مختلفی گسترش یافتند و در نواحی متفاوتی از جهان تأثیرگذار شدند؛ مسیحیت در اروپا و آمریکا و اسلام در آفریقا و آسیا. با وجود این طی دو قرن گذشته هر دو دین در نتیجه تجارت، توسعه قلمرو حکومت‌ها و مهاجرت، دین‌هایی واقعاً جهانی شده‌اند؛ در حال حاضر مناطق بسیار کمی از جهان را می‌توان یافت که مسیحیان و مسلمانان - ولو به تعدادی با نسبت بسیار متفاوت - در آنجا نباشند.

گذشته از این در طی قرون، چیزی که شاید بتوان آن را کفه موازنه قدرت نامید، میان دو جماعت دینی مدام بالا و پایین آمده است. گاهی ابتکار عمل ظاهراً در دست مسلمانان است و مسیحیان فقط به نشان دادن عکس‌العمل به تحولات بیرون از خود

1. King James I.

ناچار بودند و گاه به نظر می‌رسد که وضعیت بر عکس می‌شد؛ یعنی ابتکار عمل به دست مسیحیان می‌افتاد و جهان اسلام خود را در مقام واکنش می‌دید. درکل، این توصیفات را می‌توان به ترتیب با سده‌های میانه و دوره جدید منطبق دانست؛ اما امروزه از بعضی جهات می‌توان وضعیت را نشانگر میزان بزرگ‌تری از موازنه قدرت میان مسیحیان و مسلمانان تلقی کرد؛ چه، قدرت نظامی و فناوری، بیشتر در عالم مسیحی مشاهده می‌شود، اما ایمان و انگیزش دینی در جوامع اسلامی قدرتمندتر به نظر می‌آید. فرایند روزافزون جهانی‌شدن^۱ در زمینه‌های تجارت و اطلاعات نیز مبادله و مواجهه میان مسیحیان و مسلمانان را آسان‌تر می‌کند.

با این حال در بسیاری مواقع، این مواجهات و مبادلات منجر به رشد تفاهم و همدلی متقابل نمی‌شد بلکه به نزاع و مناقشه می‌انجامید. در دهه ۱۴۱۰/۱۹۹۰ میلادی این امر به شکلی بسیار چشمگیر در اروپا، در چند ناحیه جمهوری فدرال یوگسلاوی سابق، به خصوص بوسنی و کوزوو به وقوع پیوست؛ اما در قاره‌های دیگر نیز از فلیپین تا سودان و نیجریه مناقشاتی صورت گرفته و تا بدگمانی و بی‌اعتمادی پیش رفته است. بدین ترتیب میراث مناقشات گذشته، از عصر فتوحات اسلامی در سده‌های نخست تا جنگ‌های صلیبی و نظام سلطه اروپایی، کماکان تأثیر قدرتمندی دارد و علی‌رغم تلاش‌های زیاد برخی از پیروان هر دو دین برای میدان‌دادن به فهم صحیح‌تر دین دیگر و اتخاذ رویکرد مثبت‌تری به پیروان دین دیگر، ظاهراً همچنان برخی سوء تفاهم‌های پیشین ادامه پیدا کرده است.

پس در این وضعیت، در اختیار قراردادن مطالبی که به مسیحیان و مسلمانان کمک کند تا بفهمند چطور به وضعیت امروزشان رسیده‌اند، حائز اهمیت است؛ بنابراین تألیف کتابی که بکوشد ارتباط میان مسیحیان و مسلمانان را طی سده‌ها و در سراسر

1. Globalisation.

قلمرو جغرافیایی مواجهه آنها بررسی کند، شاید کار بجایی باشد.

ساختار اصلی کتاب، تاریخی است و سیر تحول ارتباط میان مسیحیان و مسلمانان را در خلال قرن‌ها بررسی می‌کند. با توجه به مبنایی که به‌طورمجموعه ذکر کردیم، یعنی اینکه در مراحل یک طرف به عکس‌العمل به تحولات در طرف دیگر ناچار بوده و در برهه‌هایی وضعیت برعکس شده است. در توضیح این نکته که ارتباطات میان مسیحیان و مسلمانان در خلال اعصار به نوعی بر اساس روابط لایه‌لایه بوده است، باید بگوییم آنچه نزد پیروان یک دین و برای یک نسل اتفاق می‌افتاد، سبب واکنش در میان پیروان دین دیگر می‌شد که این هم باز به ایجاد چارچوب‌ها و رویکردهایی در نسل‌های بعدی همان جماعت نخست کمک می‌کرد. در روابط میان مسیحیان و مسلمانان، خاطرات دیرپا و دیرینه‌اند و بدین‌رو برای نمونه جنگ‌های صلیبی هنوز پس از گذشت سده‌های بسیار، در بخش‌هایی از عالم مسیحیت و جهان اسلام تأثیر قدرتمندی دارند.

همچنین به آرای متنوعی که معمولاً در هر زمان، هرکدام از این دو دین داشته است، توجه خواهیم کرد. با همه تأکیدی که مسیحیان و مسلمانان بر اتفاق آرا و وحدت ورزیده‌اند، جز در مورد معدودی از تعالیم و اعمال اساسی و مهم، هیچ یک نتوانسته برای مدت طولانی به آن وحدت دست یابد. بدین ترتیب معمولاً در نزد هر یک از این دو جماعت طیفی از آرا در مورد طرف مقابل وجود داشته است. این نکته همانطور که در جهان اسلام سده‌های میانه در مورد آرای متفاوت - مثلاً - جاحظ، اندیشمند مسلمان در سده سوم/نهم و آرای گروهی از فلاسفه سده چهارم/دهم، مشهور به «اخوان الصفا» در باب مسیحیت صادق است، در جهان مسیحی معاصر نیز در مورد آرای متفاوت دو اندیشمند مسیحی متعلق به سنت اصلاحی،^۱ هنریک کرممر^۲

1. Reformed tradition.

۲. Hendrik Kraemer: مبلغ مسیحی (۱۸۸۸-۱۹۶۵) (م.).

هلندی و ویلفرد کنتول اسمیت^۱ کانادایی دربارهٔ اسلام صحت دارد؛ از این رو کتاب حاضر می‌کوشد اختلاف آرای را که درون هر یک از این دو جماعت دینی در باب موضوع ارتباط با طرف دیگر وجود داشته و هنوز هم وجود دارد، آشکار کند.

امیدوارم فهم بهتر گذشته و تاریخ ارتباط میان مسیحیان و مسلمانان به ارتقای درک متقابل عمیق‌تر در زمان حاضر و حس همکاری بیشتر، به جای تعارض در آینده یاری رساند. هرچند نباید دچار توهم شد و موانع موجود بر سر راه تحقق این امید و آرزوها را کم دانست. برخی مسیحیان و عده‌ای از مسلمانان - شاید حتی قسم اعظمی از ایشان - این ارتباط را اساساً و فی حدّ ذاته رابطه‌ای خصمانه تلقی می‌کنند؛ اما خود تاریخ، حاکی از وجود طرز فکر مثبت‌تر میان هر دو جماعت در مراحل از تاریخشان است. امیدوارم این کتاب بتواند کمکی هرچند اندک در جهت ارتقا و گسترش تأثیر این دیدگاه اخیر باشد.^(۴)

یادداشت‌ها

۱. گزارش کامل را بنیاد رانی‌مید در اکتبر ۱۹۹۷ میلادی منتشر کرد.
 ۲. توضیح مختصر تمام نقاشی‌ها را در این اثر می‌توان یافت:
Hay, M., and Riding, I. (eds.); *Art in Parliament: a descriptive catalogue*; Normich: Jarrold, 1996, pp.98-101.
 ۳. البته قدری حساسیت سیاسی و قانونی در اینجا ضروری است؛ زیرا اگرچه کل مجموعه «شکل‌گیری بریتانیا» نام دارد، واقعیت آن است که به‌جز فقط دو تابلو، کل وقایع به تصویر کشیده‌شده مربوط به موقعیت‌های مهم ساخت انگلستان هستند، نه بریتانیا (آن دو مورد استثنا عبارت‌اند از: وحدت پارلمانی انگلستان و اسکاتلند و سفر سر توماس رو به اجمیر؛ چون این سفر به ترغیب و تحریک شاه‌نخست، یعنی جیمز اول که پیش از این جیمز ششم اسکاتلند بود، برای ایجاد وحدت تاج و تخت انگلستان و اسکاتلند انجام گرفت).
 ۴. یک نمونه از کتاب‌هایی که ارتباطی اساساً خصمانه را میان غرب و جهان اسلام مسلم می‌داند - که البته همان رابطه‌ای نیست که میان مسیحیان و مسلمانان برقرار است - این کتاب است:
S. P. Huntington's; *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*; New York: Simon and Schuster, 1996.
- مؤلف اظهار می‌دارد که از نه تمدن بزرگ در جهان امروزی، تمدن‌های غربی، کنفوسیوسی / چینی، ژاپنی، اسلامی، هندو، ارتدکس، آمریکای لاتین، آفریقایی و بودایی، نوع رابطه میان تمدن‌های غربی و اسلامی است که تهدید اصلی برای آینده صلح جهانی است. به خصوص رجوع شود به صفحات ۱۰۹-۱۲۰، ۱۷۴-۱۷۹، ۲۰۹-۲۱۸ و ۲۴۶-۲۹۸.